

Història de la cocaïna

El regal enverinat de Mama Oclo

La mil·lenària cultura de la coca de diversos grups indígenes andins està en perill per la salvatge política d'intervenció dels Estats Units desplegada als països productors de cocaïna com una mesura més de la lluita contra el narcotràfic.

Des de fa més de dos mil anys el conreu i consum de la fulla de coca formen part integral de la cultura i de la vida quotidiana de distintes ètnies indígenes disseminades per una àmplia zona de la llarga serralada andina que s'estén des de la frontera entre Xile i Bolívia fins a la Serra Nevada de Santa Marta al nord de Colòmbia. Per als pobladors d'aquestes regions el consum de la fulla de coca ha estat un element fonamental per a poder suportar les llargues jornades de treball en la muntanya sense patir fam i l'anomenat *orocho*, el conegut mal d'altura. Però la coca fa també una paper important dins dels ritus religiosos i els actes festius dels indígenes. Per als descendents dels inques i per als indis kogis de la Serra Nevada de Santa Marta es tracta de la planta sagrada que possibilita el contacte amb la divinitat. Segons la llegenda, la *khoka*, que en llengua aimara significa 'planta', fou el més valuós regal que va fer als seus descendents Mama Oclo, deessa de l'agricultura i la fertilitat i esposa i germana del fundador de la dinastia inca, Manco Capac. Les tribus de les regions amazòniques i d'altres de procedència ètnica arawac o txibtxa, també donen una gènesi i funció màgica a la planta de coca.

Els primers testimonis arqueològics del consum de la fulla de coca entre els indígenes provenen de la costa de l'Equador i no són anteriors als 500 a.C. Molts d'aquests testimonis revelen l'àmplia utilització de la coca com a afrodisíac, estimulants i producte de múltiples aplicacions medicinals.

Quan els inques van organitzar el seu vast imperi, la coca portava ja més de mil anys d'ús en les zones selvàtiques i de serralada, però foren els descendents de Manco Capac els que més van introduir aquesta planta dins de la seua cultura en concedir-li un paper protagonista en la seua quotidianitat. Els inques van restringir-ne l'ús a les classes dominants, els estaments religiosos i els *txasquis* o correus

de l'imperi que havien de fer llargues jornades corrent a través de la selva i la serralada. El poble només tenia accés a la planta sagrada en les grans cerimònies rituals com en la setmana del *colla-raimi*, consagrada als déus de la salut.

Els procediments de preparació de la fulla de coca no han canviat gaire des dels temps dels inques. Calç viva o petxina i mol·luscos calcinats barrejats amb cendra i aigua són els ingredients d'aquesta substància. Les fulles i el preparat alcalí són succionats per l'indígena que forma en la seua boca una pasta verdosa de la qual es desprén l'alcaloide. Es calcula que un consumidor andí pot consumir entre 20 i 100 grams de fulles seques i cada succió dura aproximadament unes dues hores.

ELS PRECURSORS DE LA DEA

Amb l'arribada dels conqueridors espanyols a Amèrica van començar els primers problemes per als consumidors de coca. Encara que per motius distints als de la DEA (Drug Enforcement Agency) -l'agència antinarcòtics nord-americana-, les autoritats religioses de la colònia es van oposar al consum de la planta sagrada. Al concili de Lima, celebrat entre 1567 i el 1569, es va establir que el consum de coca era "cosa inútil, perniciososa, que conduce a la superstició por ser talismán del diablo". Més indulgents foren, però, Fra Bartolomé de las Casas i Pedro Mártir de Anglería que van descriure les virtuts curatives de la planta. Malgrat la ferma oposició per raons religioses de les autoritats eclesiàstiques, el rei Felip II, en l'Ordenanza de la Coca, de 1573, tolerà l'ús de la coca entre els indígenes que treballaven com a esclaus a les mines de Potosí i Cuzco en unes condicions infrahumanes. Els consellers reials havien informat al monarca espanyol sobre l'efecte estimulants i mitigador de la fam que tenia la coca i de les conseqüències econòmiques

positives que en tindria la utilització entre els miners.

La polèmica sobre l'ús de la coca continuà durant l'època colonial. L'any 1750, diversos exemplars de plantes de coca de la regió boliviana de Coroico foren portats a Europa per a ser analitzats per reconeguts botànics com el valencià Josep Antoni Cavanilles o el francès Jean Baptiste Lamarck. D'aquest últim prové el nom científic de la planta: *Erythroxylon coca Lamarck*. Els botànics de finals del XVIII van distingir diverses varietats de planta de coca, com la *Bolivianum Burck* de Bolívia, la *Spruceanum Bruck* de Perú i la *Novogranetense Dyer* de Colòmbia, entre altres. La pluralitat de varietats està en relació amb una sèrie de factors climàtics i topogràfics com la quantitat de llum, pluja, calor que rep o la seua situació en la serralada andina o la plana amazònica. Encara que la planta té una bona adaptació a quasi tots els microclimes tropicals, la fulla de coca de millor qualitat s'extrau de les zones temperades i plujoses de muntanya entre els 700 i 1.700 metres d'altitud.

Durant el segle XIX els botànics i metges europeus van descobrir noves utilitats farmacològiques i medicinals de la planta. Fou recomanda per a tractar la impotència sexual, la hipocondria, certs desordres gàstrics i la fatiga. Quan l'any 1860, Wholer obtingué per primera vegada cocaïna al laboratori, deixaren de produir-se els cigarrets de fulla de coca i les tisanes receptades contra la depressió. El mateix Wholer comença a emprar-la com a anestèsic ocular i moltes en seran les aplicacions terapèutiques, anestèsiques i estimulants a final del segle passat. Sigmund Freud, reconegut cocaïnòman, va estudiar-ne els efectes físics i psicològics sobre ell mateix i publicà un estudi, *Uber Coca*, que fou posteriorment expurgat de les seues *Obres Completes* per la seua família. La coca troba també una utilització comercial en productes com el vi estimulants Mariani

i la primera fórmula de la Coca Cola que contenia cocaïna fins a 1903 quan va ser substituïda per un estimulants més convencional, la cafeïna. A principis de segle comencen a sorgir els primers casos d'addicció: Sarah Bernhardt i, en la ficció, Sherlock Holmes, foren possiblement les primeres celebritats aficionades al consum de la pols blanca. Als Estats Units s'inicia prompte una campanya demanant-ne la prohibició que culmina amb l'Acta Harrison de 1914 on es declarava il·legal tant la cocaïna com la fulla de coca. Aquesta mesura del govern americà obtingué immediatament una resposta anàloga per part dels governs andins, que començaren a aplicar una política de restricció del cultiu de la coca, que en la pràctica fou inoperant.

Però la cocaïna no començà a ser un vertader problema d'ordre social i de salut pública fins a finals de la dècada dels seixanta amb el sorgiment de la contracultura i dels moviments juvenils marginals. En aquest període, però, la cocaïna és una més de les drogues experimentades per tota una generació que té com a referents immediats la naixent cultura rock, la guerra del Vietnam i els *beatniks*, precursors en Amèrica de la cultura de la droga. El creixent exponencial del consum i l'aparició dels primers grups organitzats de narcotraficants colombians s'inicia en els primers anys de la dècada dels setanta. Però és en l'era Reagan, amb la seua moral de l'èxit i l'enriquiment personal, quan esclata el consum en massa de coca entre els diversos estrats socials de la societat americana. Per tal de rendibilitzar-ne encara més el pròsper negoci, els narcotraficants comencen a comercialitzar la base de coca o *crack*, que són els residus reciclats del procés d'elaboració química de la cocaïna. Sens dubte "la droga dels pobres" ha causat més problemes d'ordre social i sanitari que la cocaïna ja que es tracta d'una de les drogues que ha generat més violència. La plaga del *crack*, coneguda a Sud-amèrica amb el nom de *basuco*, també ha causat un mal irreparable entre els immensos nuclis de població marginada de les grans ciutats.

Aquesta eclosió mundial del tràfic i consum de cocaïna i del seu perillós subproducte ha estat el principal factor de desestabilització social i política en els països productors de l'àrea andina com Perú, Bolívia o Colòmbia. Els Estats Units, consumidors de més del 80% de la producció mundial de cocaïna, han emprat durant tota la dècada dels vuitanta una política salvatge d'intervenció policial en la regió

que té, com a punts bàsics d'actuació, l'extradició o segrest dels narcotraficants buscats per la justícia americana i la destrucció sistematitzada de les denses extensions de conreus de coca dispersades i camuflades per la selva amazònica i les intricades zones muntanyoses dels Andes. En la devastació indiscriminada dels camps l'exèrcit americà ha emprat substàncies tan tòxiques i mortíferes com el Napalm, ja emprat en la guerra del Vietnam, i el Paraquat, un dels fumigants prohibits per l'organització Mundial de la Salut pels efectes degeneratius que té sobre els éssers vius i el medi ambient (malformacions genètiques, esterilitat, desertització i pluja àcida). Malgrat les protestes de grups ecologistes i associacions humanitàries internacionals, els governs andins afectats per la política nord-americana de devastació dels cultius de coca han tingut sempre una actitud permetent davant les ingerències de les brigades antinarcòtics dels Estats Units. Sols l'anterior president del Perú, Alan Garcia, va oposar-se tímidament a la destrucció de les plantacions, reivindicant el cultiu de la planta de coca com a part integrant des de fa centenars d'anys de la cultura dels indígenes. Aquesta estratègia de "terra cremada" ja l'havien practicat els americans durant la dècada dels setanta en la costa atlàntica colombiana

per destruir els cultius de marihuana quan Colòmbia era el principal productor i exportador de *Cannabis indica*. Aquesta pràctica fou abandonada quan els mateixos americans van començar a cultivar marihuana d'excel·lent qualitat a Califòrnia i Hawaii i la producció fou suficient per a abastir la demanda interna.

Però és sens dubte el problema de l'extradició el que ha tingut unes conseqüències polítiques i socials més tràgiques. A Colòmbia aquest conflicte va esclatar l'any 1984 quan el govern de Belisario Betancur va accedir a entregar els narcotraficants buscats per la justícia americana per a ser jutjats als Estats Units. La resposta immediata del cartell de Medellín, dirigit per l'omnipotent Pablo Escobar, fou l'assassinat del ministre de Justícia Lara Bonilla. Des de 1984, la polèmica de

l'extradició li ha costat a Colòmbia més de vint mil morts i patir una situació permanent de guerra oberta entre el poderós i sanguinari cartell de Medellín i un estat debilitat per la corrupció generalitzada i la falta de credibilitat democràtica. L'excèntric narcotraficant d'origen alemany Carlos Ledher, fanàtic admirador de John Lennon i Adolf Hitler, va fundar una estranya agrupació política de caràcter racista i anticomunista —el Movimiento Latino nacional— que propugnava la superioritat de la raça índia i que tenia com a únic punt programàtic l'oposició a l'extradició amb arguments de tipus nacionalista i an-

tiimperialista. Ledher, però, fou el primer narcotraficant important lliurat als Estats Units. Foren els seus companys del cartell de Medellín els que van entregar-lo a la policia. Finalment la lluita per la no extradició l'han guanyada els narcotraficants. Després de dos anys de violència terrorista i matances generalitzades contra la societat civil i les institucions, el cartell de Medellín ha aconseguit que la vella Constitució de 1886 fora reemplaçada per una nova que inclou la impossibilitat de firmar tractats internacionals d'extradició. Com a contrapartida el cap d'aquesta organització criminal, Pablo Escobar, va pactar amb el govern la seua rendició amb unes condicions absolutament insòlites. El mateix Escobar, un dels homes més rics del món, amb una fortuna calculada en tres mil milions de dòlars segons la revis-

ta *Fortune*, va dissenyar i habilitar com a presó en el seu poble, Envigado, un autèntic bunker amb totes les comoditats i els sistemes de seguretat més sofisticats. Des de la rendició d'Escobar, Colòmbia torna a viure una clima menys violent. Els cartells de Medellín i Cali continuen amb el seu pròsper negoci inunden el país de *narcodòlars*, mentre que Escobar manté una agitada vida social dins de la seua gàbia d'or com ho certifiquen els més de 400 visitants que ha rebut durant el mes d'agost i entre els quals figuraven alguns dels polítics que van firmar la nova constitució, un grup de reines de bel·lesa i el popular porter de l'Atletico Nacional, ara al Real Valladolid, l'excèntric René Higuita.

El problema de l'extradició a Panamà va tenir característiques distintes perquè el mateix cap d'estat, Manuel Antonio Noriega, era reclamat per la justícia nord-americana acusat de col·laborar amb el cartell de Medellín en la introducció il·legal de centenars de tones de cocaïna als Estats Units. La invasió del país per part dels marines nord-americans i un colp d'estat d'opereta van acabar amb Noriega, un home incòmode per a l'administració Bush per la delicada informació confidencial que tenia sobre temes tan compromesos com l'Iran-

gate.

El relatiu descens del consum de cocaïna als Estats Units en els últims anys ha fet disminuir la pressió de les autoritats nord-americanes sobre els països de la zona andina. El conflicte, però, continua vigent perquè mentre el consum de cocaïna siga il·legal els cartells colombians podran mantenir la seua poderosa indústria i el seu sinistre aparell repressiu que entre grups paramilitars, moviments d'autodefensa i els sicaris de les comunes nord-occidentals de Medellín, formen un exercit de més de quinze mil homes. En tot cas, els indígenes mantenen l'esperança de poder conservar la seua cultura mil·lenària vinculada a la planta sagrada, malgrat la quasi impossible resolució del problema del narcotràfic.

Lluc Soler